

תולדות בית העלמין היהודי על הר הזיתים

מסוף התקופה הממלוכית ועד לזמן החדש נתן שור

להר הזיתים נודע מקום חשוב בחיי היהודים בימי הביניים, והוא שימש מרכז לעלייה לרגל ליהודי ארץ ישראל והתפוצות. על פסגתו נערכו כל שנה הקפות בהושענא רבה, וראש הישיבה היה מכריז על ראשי החודשים ועיבור השנים.¹

מן המאה ה-11 נמסר, כי היו שטחים במרומי הר הזיתים שהיו בבעלות יהודית ושם התפללו בימות החגים "מול היכל ה', ביום הושענא רבה, ושם יברכו את בית ישראל".²

במסע הצלב הראשון נחרב היישוב היהודי בירושלים, ועמו בא הקץ למנהג ההקפות. רק יהודים בודדים עלו להר הזיתים. כך, למשל, בנימין מטודלה, בשנת 1170 לערך, המתאר את המראה מפסגת ההר,³ ויהודה אלחריזי שביקר במקום בשנת 1218, לאחר שירושלים חזרה בפעם הראשונה לידי המוסלמים. מגמתו הייתה, לדבריו

לעלות על הר הזיתים ולערוך תפילות לעושה הנפלאות ולהשתחוות למלך ה' צבאות; והיינו בעין דומעת ונפש נכנעת משקיפים על המקום (המקדש) אשר נחלף בעבודה זרה.⁴ עם סיום מסעי הצלב נתחדש היישוב היהודי בירושלים, אם כי תחילה היה היקפו מצומצם מאוד.

מה היה מראהו של הר הזיתים בסוף ימי הביניים? הנוסע הגרמני פליקס פאברי (Felix Fabri),⁵ מספר בשנת 1483:

התרחקנו מהר הזיתים. בפנותנו לאחור הופתענו לראות מערות אחדות שהיו חצובות בסלע ההר. בעבר גרו בהן אנשים ועדיין ממשיכים עניים אחדים לגור כאן. כעת כל הר הזיתים פראי וסלעי, אך בעבר הוא שימש למגורים. על כך מעידות הבארות הרבות והעמוקות (מהן סתומות), המצויות במקום.

מקובלת הדעה כי הר הזיתים שימש בכל הדורות כמקום הקבורה המרכזי ליהודי ירושלים, אך דעה זו דורשת בדיקה מחודשת.

נוסעים יהודים כפתחיה מרגנשבורג, יהודה אלחריזי ומשולם מוולטרה, שכולם מעידים על עצמם כי ביקרו בהר הזיתים, אינם מזכירים שם בית קברות יהודי. בנימין מטודלה ואשתורי הפרחי מזכירים בית קברות מחוץ לירושלים, אך אינם מבהירים את מקומו,⁶ אך בידינו ידיעות המאפשרות לאתר את מקומו של בית הקברות:

א. עוד בראשית המאה ה-14 מוסר נוסע יהודי אלמוני, מתלמידי הרמב"ן: "הקברות לישראל בתחתית הר הבית",⁷ כלומר, במדרון שממול להר הזיתים, לרגלי חומת העיר.

ב. הנזיר האיטלקי ניקולו פוגיבונסי (Niccolo of Poggibonsi)^{7א} מוסר בשנים 1346-1350: "עמק יהושפט הוא עמק קטן מאוד וצר... ממערב מצויות חומותיה של ירושלים ולידם גבעה קטנה עליה נמצא בית הקברות היהודי. בצד השני ממזרח נמצא הר הזיתים".

ג. בשנים 1480-1485 לערך מוסר ר' יצחק בן מאיר לטיף, יליד איטליה, תיאור של הר הזיתים ושער הרחמים. בהמשכו הוא מעיר, כי "בית הקברות נלקח מהיהודים שהיה בצד (כלומר, בצדו של שער הרחמים) ונתרחקו כמטחוי קשת, מכל מקום סמוך למקדש מתקברים"⁸. כלומר, שבלחץ השלטון הממלוכי חדלו יהודי ירושלים בסוף המאה ה-15 לקבור את מתיהם במדרון הר המוריה והחלו לקברם בתחתית המדרון הקרוב של הר הזיתים (חלק זה בהר הזיתים היה הקרוב ביותר לרובע היהודי). ואמנם, עד היום מצויות שם המצבות הישנות ביותר, רובן כבר מושחתות ופגועות, ורק פה ושם ניתן לקרוא בהן עוד כתובת עברית באותיות המרובעות הגדולות הטיפוסיות.

ד. אישור נוסף בא לנו גם מאיגרתו של מי שעמד בראש הקהילה בירושלים, רבי עובדיה מברטנורה, מפרש המשנה הנודע, אף הוא מעולי איטליה: "ועמק יהושפט הוא עמק קטן מאוד, בין הר הבית להר הזיתים ושם קברות היהודים עתה. הקברים הישנים תחת הר הבית, בשיפוע אצל העמק, והגיא ביניהם. וסמוך להם, תחת הר הזיתים, המערה של קבר זכריה"⁹.

ארבעה מקורות אלה מראים לנו בבירור, כי תושבי ירושלים היהודים נהגו תחילה לקבור את מתיהם לא בהר הזיתים אלא במורד הר המוריה, ורק בסוף המאה ה-15 נאלצו להעתיק את מקום הקבורה לצדו השני של עמק יהושפט, למורד הר הזיתים.

עוד בשנת 1519 מזכיר הנוסע השווייצרי הנוצרי לודוויג טשודי (Ludwig Tschudi) כי קברי היהודים נמצאים בעמק יהושפט וכי הם עלובים מאוד, וזאת מאחר וליהודים "אין כל עמדה בירושלים"¹⁰. בשנת 1532 מזכיר עדיין הנוסע הנוצרי הצרפתי דניס פוסו (Denis Possot) "קברים משני עברי הנחל"¹¹.

בעקבות העלייה היהודית המוגברת לירושלים במחצית השנייה של המאה ה-15, גדלה הקהילה (לראשונה מאז המאה ה-11) לכדי יותר מ-500 נפשות.¹² קבריהם נתפשטו, כנראה, במהירות על הר הזיתים. כבר בשנת 1522 מוסר הנוסע היהודי משה באסולה, כי "הר הזיתים... ויש בראשה האחד חור גדול ושם נראה כמו מערה... למטה מזה יש קברי ישראל בשיפולי הר הזיתים מלא, וקצת בשיפוע הר הזיתים"¹³. בהמשך המאה ה-16 הלך והתפשט בית הקברות היהודי במדרון הר הזיתים. התפשטותו גרמה לקשיים עם בעלי האדמות המוסלמים שבאזור זה, שהחכירו אדמות לקהילה היהודית עבור בית הקברות. בבית המשפט השרעי בירושלים השתמרו תעודות בנושא זה, המשקפות את הדיונים הקשים והמייגעים בדבר זכויות היהודים וגובה דמי החכירה.¹⁴ עד כה לא הודגש למה נמסר לנו על דיונים משפטיים כאלה במאה ה-16 דווקא. נראה שהם היו תוצאה של התפשטות בית הקברות היהודי על חלקים גדלים והולכים של הר הזיתים.

התפשטותו של בית הקברות היהודי והתרחבותו ההדרגתית לממדים העצומים של היום הייתה מלווה בסכסוכים ובבעיות רבות ומורכבות. ההתדיינות עם בעלי החזקה המוסלמים הייתה רק ראשיתו של המאבק. בהמשך באו סכסוכים עם הנזירים הפרציסקנים שלהם היו אתרים משלהם בסמוך, ועל כך נעמוד עוד להלן.

הנוסע הצרפתי גרפין אפגרט (Greffin Affagart) שביקר בירושלים בשנת 1533, מספר כי היהודים רצו לבנות בסמוך לבית הקברות שעל הר הזיתים מקום תפילה, אלא שהשליטים התורכים לא הרשו זאת.¹⁵ שליטים אלה יכלו גם להקשות ידם באופן אכזרי נגד יהודי העיר. כך, למשל, לקראת סוף המאה ה-16, עלה לשלטון בירושלים המושל העריץ אבו סייפן. בין יתר אמצעי הדיכוי (לרוב כדי לסחוט כספים מבני העדות השונות) הייתה גם התנכלות חמורה לבית הקברות היהודי. הנוסע האיטלקי אלקרטי (Alcarotti),¹⁶ שביקר בירושלים בשנת 1588, מספר כי המושל נתן הוראה לשחוט את הכלבים נגועי הדבר שבעיר ולקוברם בבית הקברות היהודי. המשך סיפורו נוגע לתפיסת בית הכנסת הישן של יהודי ירושלים על ידי אותו אבו סייפן ואין אלקרטי מפרט במה נגמר העניין. גם מקורות אחרים הנוגעים בפרשה זו אינם מפרטים יותר.¹⁷

בית הקברות הלך וגדל בינתיים. בין הקברים המוקדמים שנשתמרו נמצא קברו של עובדיה מברטנורה. בתקופה מאוחרת יותר נקברו כאן, בין היתר, ר' יהודה החסיד (שמת מיד לאחר שהגיע לירושלים בשנת 1700) ור' חיים בן עטר, בעל פירוש 'אור החיים', שנפטר בשנת 1743.

בידינו מצויים תיאורים שונים של בית הקברות כתובים בידי נוסעים נוצרים. הרוזן הגרמני אלברכט מלובנשטיין (Albrecht zu Lowenstein)¹⁸ מוסר בשנת 1561: אחר כך עברנו את עמק יהושפט... וראינו את המקום בו תלה את עצמו יהודה איש קריות, ובאותו המקום מצוי בית העלמין היהודי. שם חור עמוק, והיהודים מצפים כי משם יבוא המשיח. תמיד בוערת שם מנורה ואין לנוצרים גישה לקמום.

בראשית שנות השלושים של המאה ה-17, מוסר הנזיר הצרפתי איז'ן רוז'ה (Eugène Roger)¹⁹:

באותו עמק יהושפט, סמוך למצבות (העתיקות) נקברים היהודים. קבריהם עשויים כמו תנורים, החצובים במורדות הר הזיתים. הגופות מונחות כשראשן לכיוון מזרח. לאחר מכן הם סוגרים את הפתחים באבן גדולה או בשתי אבנים גדולות...

איש הכנסייה הצרפתי ז'אן דובדן (Jean Doubdan)²⁰ מציין בשנת 1652, כי הקברים הנויים כתנורים הם הקברים הישנים, והם מכסים חלק ניכר ממורד הר הזיתים. לדבריו נמצאים קבריהם של היהודים בני זמנו מתחתם, בחלק הנמוך יותר של הר הזיתים. הוא מעיד, כי הקברים הם פשוטים, מכוסים באבן או שתיים המסותתות באופן גס. גם הישועי מיכאל נאו (Michael Nau)²¹ מדגיש בשנת 1674, כי הקברים היהודיים מרוכזים בתחתית מדרון הר הזיתים. נוסעים אחרים מוסרים לנו על גובה התשלום שנגבה מיהודי ירושלים עבור זכותם להשתמש בבית הקברות. הצרפתי ז'אן דה טבנו (Jean de Thévenot)²² מוסר בשנת 1658, כי התשלום הוא בסך זקינה²³ ליום. סכום זה מתאשר גם על ידי ג'וזון (Goujon)²⁴ בשנת 1668, המוסיף כי עבור כל קבר על היהודים לשלם תשלום נוסף של 10 מדזינים.²⁵ גם הצייר ההולנדי קורנליוס דה ברין (Cornélius de Bruyn)²⁶ בשנת 1681 והרופא האיטלקי גמלי קררי (Gemelli Careri)²⁷ בשנת 1693 חוזרים על אותו סכום של זקינה ליום.

גידולו של בית הקברות גרם במאה ה-17 לסכסוכים רבים עם הנזירים הפרנציסקנים שהחזיקו בשני אתרים סמוכים, צפונה לבית הקברות. בידינו תיאורים אחדים הכתובים על ידי הנזירים ועל ידי הנוסעים הנוצרים שקיבלו את גירסתם, המציגים את המאבק שהיה נטוש כל'נסיונות אגרסיביים' מצד היהודים להשתלט על אתרים שהיו ברשותם או לפחות בשימושם

של הקתולים. כך, למשל, מוסר הנוסע פרנסוא שרל ד'רוזל (François Charles du Rozel) יועצו של מלך צרפת, בשנת 1644, אודות אתר המקודש לנוצרים הנמצא בסמוך לגת שמנא, כי יהודי הציע לבעל האתר המוסלמי כי יכסה את החלקה בפיאסטרים בתמורה לרכישתה. המוסלמי לא קיבל את ההצעה, בהשפעת הנוצרים. 28 לעומת זאת מוסר מרינו מורונה ממלאו (Mariano Morone da Maleo) ראש הממסד הפרנציסקני בארץ ישראל בשנות החמישים של המאה ה-17, כי הנוצרים ניסו לקנות אתר אחר באזור זה, שהיווה טריז בתוך אדמותיו של מוסלמי אחר, אך יהודי ירושלים הציעו למוסלמי תשלום גדול והוא סירב להצעת הנוצרים.²⁹

הנוסע הגרמני אגנטיוס מריינפלדן (Ignatius von Rheinfelden) מדגיש בשנת 1656 במפורש, כי המדובר בניסיון יהודי להרחיב את תחום בית הקברות שבהר הזיתים על חשבוננו של אתר נוצרי.³⁰ נוסעים ונזירים אחרים מזכירים את אותו הסכסוך בשנים שלאחר מכן, ועד לראשית המאה ה-18.³¹ ההצלחה האירה, כנראה, פנים במידה רבה לקהילתה היהודית של ירושלים, וראיה לכך – התפשטותו ההולכת וגוברת של בית הקברות היהודי.

בצדו השני של הר הזיתים מתעורר במאה ה-17 סכסוך שני בין העדה הקתולית ליהודית. הנוצרים החלו לקיים החל מסוף המאה ה-16 תהלוכה בימי הפסחא לזכר כניסת ישו לירושלים, שמוצאה היה בבית פאגי בשלוחה שממזרחו של הר הזיתים. ההיסטוריון הפרנציסקני פרנציסקו קוורזמיו (Francisco Quaresmio), שחי בירושלים בשנים 1616-1626, מוסר בספרו עב הכרס, כי היהודים שיחדו את מושל העיר כדי שיאסור על קיום התהלוכות.³² מרינו מורונה ממלאו, מוסר במחצית השנייה של המאה ה-17, כי בזמנו חודשה תהלוכה זו אך נאסרה שוב בהמשך, גם הפעם בהתערבות היהודים. לדבריו היה נימוקם הפורמלי של היהודים, כי התהלוכה נוגדת את החוק. מורונה מספר בספרו,³³ על מאמציו האישיים, בהיותו ראש הפרנציסקנים בארץ, להביא לחידושה ולמטרה זו אף ביקר בקושטא, אך כל נסיונותיו עלו בתוהו. עדויות נוספות על מאבק זה נמסרו על ידי נוסעים נוצרים אחרים.³⁴ מאחר והמקורות היהודיים אינם מוסרים לנו על נושא זה ולא כלום, נעלם מאתנו מה היה הרקע האמיתי לנסיונם של יהודי ירושלים להכשיל את התהלוכות הקתוליות.

המקורות הנוצריים מציגים לפנינו את הקהילה היהודית בתקופה זו באור שונה לחלוטין מאשר הורגלנו לראותה ממקורותינו אנו. באגרות יהודי ירושלים מצטיירת כמעט תמיד תמונה של עדה מסכנה ומדוכאת, שכולם מנסים להצר את צעדיה והיא נתונה במצב תמידי של התגוננות. אך דווקא במה שנוגע להר הזיתים, מצטיירת הקהילה היהודית בירושלים באור שונה לגמרי. במאתיים השנים הראשונות של השלטון העות'מאני אנו רואים אותם מחדשים את בעלותם על חלקים גדולים של הר הזיתים, ההופך עתה לבית העלמין המרכזי של העדה בירושלים. על בעלותם הם מגינים בהצלחה הן בבתי המשפט המוסלמיים של העיר והן נגד הנזירים הפרנציסקנים, המשמשים בירושלים שליחיה של הכנסייה הקתולית הגדולה והעשירה. וכך נגלית לפנינו כאן ההיסטוריה של יהודי ירושלים באספקט דינמי יותר מאשר מקובל בדרך כלל לחשוב.

בית הקברות בהר הזיתים הפך במשך הזמן למרכז חשוב לא רק ליהודי ירושלים אלא ליהודי העולם כולו. יהודים עלו לירושלים בערוב ימיהם על מנת להיקבר בהר הזיתים, ואחרים שמתו בחו"ל אף ביקשו שעצמותיהם יועברו לבית הקברות שבהר הזיתים. בית קברות

זה הפך להיות לאחד מאתריה המרכזיים של ירושלים בעיניהם של יהודי העולם, ושני רק לכותל המערבי.

חשיבות הר הזיתים לא הייתה מיוחדת ליהודים. גם בין הנוצרים רווחה האמונה כי בעמק יהושפט יתקיים משפט אחרית הימים. הנוסע פליקס פאברי מספר לנו בשנת 1483 על אכזבתו משראה מה צר עמק זה! וכי ביום הדין לא יהיה בו מקום לאנושות כולה: במתכונתו זו, יוכל אך בקושי להכיל בתוכו עם אחד, וכל בני שוואביה (מחוזו של פאברי) יוכלו בקושי למצוא בו מקום עמידה, מבלי להזכיר את אלה שהיו קודם לכן, או אלה שיחיו בעתיד. אך פאברי מתנחם כי "ביום הדין תהיה צורת העמק שונה ורחבה יותר"³⁵...

לפי המסורת היהודית, הקבורים כאן יהיו הראשונים שיקומו לחיי נצח והרימה לא תשלט בגופותיהם. על מסורת זו מעידים גם נוסעים נוצרים. כך בשנת 1697 ביקר בירושלים קונד היטלינג (Conrad Hietling), המוסר כי "במקום נמצאים קברי היהודים אשר מדמים לעצמם כי בשעה שגופותיהם קבורות הם לא תאכלנה על ידי התולעים"³⁶.

מי שנקבר בהר הזיתים היה גם פטור מ'חיבוטי קבר', כלומר, ממכות חזקות בידי מלאכים בגופה מיד לאחר שקברוה.³⁷ הנוסע הצרפתי ז'אן בושה (Jean Boucher) שביקר בירושלים בשנת 1611 מוסר, למשל, שיהודי ירושלים מאמינים כי המוות הוא ללא כאב לאלה הנקברים בהר הזיתים, וביום הדין הם יהיו הראשונים לקום לתחיה.³⁸ נוסעים אחרים מספרים על אמונתם של היהודים כי הנפטרים הרחק מירושלים יתגלגלו בגלגול מחילות להר הזיתים לקראת בוא יום הדין, בעוד הנקברים בהר הזיתים יהיו כבר פטורים מכך. על מנת לחסוך למתיהם טרחה זו של גלגול מחילות, יש וקרובי הנפטרים העבירו את גופותיהם לירושלים. מספרים על נוהג יהודי זה הנוסעים האנגלים ג'ון סנדרסון (John Sanderson),³⁹ שביקר בירושלים בשנת 1601, וג'ורג' סנדיס (George Sandys),⁴⁰ שביקר בה בשנת 1610.

קברי המאה ה-18 בהר הזיתים הם ברובם של ספרדים, מאחר ועדת האשכנזים נאלצה ברובה לעזוב את ירושלים לאחר שבית הכנסת שלהם נשרף בשנת 1721 בידי המוסלמים ונבצר מהם לעמוד בנטל חובותיהם. בין הקברים על הר הזיתים יש להזכיר את קברו של הרב יעקב אלגאזי, שנפטר ב-1757, ושל ר' שלום שרעבי, מעולי תימן, שמת בשנת 1777. האשכנזים שבו לירושלים רק בראשית המאה ה-19 ומנהיגם הראשון, ר' מנחם מנדל משקלוב, קבור אף הוא בהר הזיתים (נפטר בשנת 1827). כן קבור שם הרב הספרדי הראשי אברהם חיים גאגין, שהיה הראשון לזכות בתואר הממלכתי 'חכם באשי'. הוא נפטר בשנת 1848. קבורים כאן גם יהוסף שוורץ (נפטר בשנת 1868), יואל משה סלומון (נפטר בשנת 1913), חוקר ארץ ישראל אברהם לונץ (מת בשנת 1918), הרב הראשי אברהם יצחק הכהן קוק (נפטר בשנת 1935) ואישים אחרים מראשי היישוב במאות ה-19 והעשרים.

בית הקברות על הר הזיתים שימש גם במאה ה-19 מוקד לסרסוכים בין העדות השונות. כך מוסר המסיונר פרדיננד קריסטיאן אוולד באוגוסט 1843:

נשאלתי באם יש אמת בשמועות על חילול הקברים... בית הקברות היהודי יורד עד לעמק יהושפט ונמשך עד כפר השילוח... ניתן לראות כאן אלפי קברים. המקום הוא ללא גדר ועובר דרכו השביל לכפר השילוח, לביתניה וליריחו. אין אפשרות או ניסיון לשמור על המקום החשוף לקרני השמש בקיץ ולגשמי החורף. הקברים ורוב אבני הקבר שבורות ובמצב רע. יתכן ורגלי הסוסים והגמלים העוברים כאן גרמו לסדיקת האבנים... משהופצה הידיעה כי המומרים התנכלו לאבני הקבר בעמק יהושפט, ערכנו חקירה על מנת לגלות מי האחראי. נמצאה כתובת על מצת זכריה עברית 'שמעון פרנקל המאמין בישו', על אבנים אחרות צוירו צלבים. מצבתו של חותנו של ר'

אליעזר (שהיה למעשה מומר) נשברה. האשכנזים הקימו רעש גדול... פרנקל הודה כי כתב את שמו על קבר זכריה, אך טען כי לא חשב שיש רע בכך. ר' אליעזר הוכיח כי פקד את קבר חותנו שמונה-עשרה חודשים קודם לכן יחד עם אדם נוסף, ומצא כבר אז את האבן שבורה. לכן זנחו היהודים את העניין, אף על פי שקודם לכן הביאו זאת לפני הקונסולים הרוסי והפרוסי. מגמת העניין הייתה רק להפחיד את הרבנים 'א' ו'ב' ולשכנעם לחזור ליהדות.⁴¹

בית הקברות בהר הזיתים המשיך עוד זמן רב לשמש נושא לריב ולהשמצות הדדיות בין יהודי ירושלים לבין המסיונרים הפרוטסטנטים. הסופרת השוודית הדגולה סלמה לגרלף מציינת ברומן שלה 'ירושלים' (שהקנה לה את פרס נובל בראשית מאה זו), סצינה של מאבק אלים בין יהודים לנוצרים בהר הזיתים על רקע נסיונם של היהודים להוציא מהקבר גופת יהודיה שמתה בבית חולים של המיסיון. התיאור נראה כיום מלודרמטי, אך בזמן ביקורה של המחברת בירושלים בשנים הראשונות של מאה זו, נראה כי נושא זה היה עדיין אקטואלי מאוד.

במאה ה-19 התנכלו לעתים בני כפר השילוח להלוויות היהודיות על הר הזיתים. הם נהגו לסגור אחדים מן האבלים בחדר מלא עשן בו אפו פיתות. רק לאחר קבלת כופר מועוד הקהילה היו שולחים אותם לחופשי.⁴² אנו שומעים מאידך, שתושבי כפר השילוח קיבלו כל שנה 10,000 פיאסטרים מקהילת ירושלים על מנת שלא יגעו לרעה בבית הקברות.⁴³

שני מחברים יהודים חשובים ששהו בירושלים במאה ה-19 – ד"ר לודוויג אוגוסט פרנקל, והרופא ד"ר ברנרד נוימן – מוסרים על מקום מיוחד על הר הזיתים לקבורת ספרי תורה שנפסלו. לפי תיאורו של פרנקל שביקר בירושלים בשנת 1856, נעשה הדבר בתהלוכה רשמית, לקול תרועת תופים וצפצפות.⁴⁴ ד"ר נוימן מתאר מאוחר יותר את אותו הטקס. הוא מוסיף, כי בזמנו לא היו מצבות הקברים בהר הזיתים בני יותר ממאתיים שנה לכל היותר, זאת מאחר ואזור הקבורה לא השתרע קודם לכן עד למקום אליו הגיע בזמנו. לדעתו החלה הקבורה במדרון המזרחי של עמק יהושפט סמוך יותר לכפר השילוח.⁴⁵

האירוע החשוב ביותר הקשור לבית הקברות שבהר הזיתים במאה ה-19 היה הקמתו של בית קברות לאשכנזים. עד אז ייצגה הקהילה הספרדית את כלל יהודי העיר, שכן במאה ה-18 לא הייתה קיימת קהילה אשכנזית מסודרת בירושלים. כתוצאה מכך הגיעו לידיה גם כל ההכנסות, וכך הייתה לה שליטה על כל השרותים, כגון חברת קדישא, שחיטה וכד'. עם גידול מספר האשכנזים בעיר במשך המאה ה-19, הלכו ותכפו הסכסוכים בין שתי העדות, הן במה שנוגע להכנסות מחו"ל והן בענייני שחיטה וקבורה. העדה הספרדית גבתה דמי קבורה גבוהים מאוד שהגיעו לסך 30 פרנק לכל נפטר.⁴⁶ כן השתמשו לעתים בעיכוב קבורה כאמצעי לגביית החובות. ר' יהוסף שווארץ נתן ביטוי בספרו 'תבואות הארץ' למורת הרוח שמצב זה עורר אצל האשכנזים.⁴⁷ הסכסוך שהלך והתפתח בנושא זה, הגיע לשיאו כשהרב הספרדי הראשי אסר בשנת 1849 לקבור יהודי אשכנזי בעקבות ריב על חוב מסוים.⁴⁸ על רקע זה התקיימו התנגשויות בין האשכנזים לספרדים, וכן התערבה בעניין זה הקונסוליה הבריטית מצד אחד ותושבי כפר השילוח מצד שני (הקונסוליה התערבה לטובת האשכנזים ותושבי כפר השילוח עזרו לרב הספדי הראשי).⁴⁹ כשעוכבה גם קבורתו של שלמה זלמן צורף, מראשי העדה האשכנזית, הוגדשה הסאה והאשכנזים החליטו להקים לעצמם בית קברות משלהם. הם נעזרו בקונסולים הזרים על מנת להתגבר על המכשולים ששמו בדרכם הספרדים. מבחינה כספית נעזרו בנדבנית מהעיר קניגסברג ושמה דברוה פולאק, שרכשה

בשנת 1856 את השטח הראשון של 1,500 רגל מרובע לצורך הקמתו של בית העלמין האשכנזי. לדבר היו הדים נרחבים אף בעיתונות העולמית הלא יהודית, שמסרה תחילה כי הגברת פולאק רכשה כאילו את הר הזיתים כולו.⁵⁰ נביא להלן סיכום שנרשם לשנת תרט"ז בפנקסה שלחברת קדישא האשכנזית החדשה: "עד הלום היינו האשכנזים תחת צל הספרדים, ומהיום והלאה נפרדנו מהספרדים וקנינו שדה אחוזה לבדנו ונתייסדה בינינו חברה קדישא מאשכנזים עם כל עוסקי גמ"ח של אמת, ועתה ירשם שמות הנעדרים נוחי נפש האחוזה החדשה מתחילת שנת תרט"ז והלאה. יבולע המוות לנצח ומחה ה' דמעה מעכ"ס".⁵¹

מעניין לציין כי השלטונות התורכיים שאינם ידועים בדרך כלל בעדינותם, ונהגו במידה רבה של זהירות שעה שסללו את הכביש הראשון ליריחו, והשתדלו שלא לפגוע בקברים שבמדרון הר הזיתים, ואף בנו מסיבה זו את הכביש על גבי קשתות.⁵² שלטונות ירדן, לעומת זאת, בעשרים שנות שלטונם באזור הר הזיתים, עקרו מצבות וניפצו אותן, בנו מלון וכבישים באזור בית הקברות, והשתמשו באבנים לסלילת כבישים ולבניין מחנות צבא.

לסיכום, נחזור על עיקר דברינו: הר הזיתים לא שימש בית קברות יהודי באופן רצוף במשך כל הדורות. ראשית של בית הקברות היהודי הנוכחי הוא רק בסוף המאה ה-15. הסכסוכים המשפטיים בבית הדין השרעי במאה ה-16 והסכסוכים על בעלותם של אתרים שונים עם הפרנציסקנים במאה ה-17, הם פועל יוצא של תהליך התפשטותו של בית הקברות היהודי על פני שטח גדל והולך במאות אלה, שנמשך במאות השנים שלאחר מכן.

הערות

1. יוסף ברסלבי, 'עליות רגלים אל הר הזיתים בתקופה הערבית', הכינוס הכ"ה לידיעת הארץ, ירושלים תשכ"ט, עמ' 120-144.
2. ברלינר-הופמן, אוצר טוב, תרל"ז-תרל"ח, עמ' 79.
3. יערי, מסעות ארץ ישראל, תש"ו, עמ' 40.
4. 'ספר תחכמוני', תרנ"ט, עמ' 445.
5. Felix Fabri, Eigentliche Beshreibung der hin rund wider Fahrt zu dem heiligen Landt gen Jerusalem, 'R Reyss Buch', 1670, כרך א, עמ' 256.
6. א. יערי, מסעות, עמ' 41. ב. כפתור ופרח, ירושלים, תש"ט, עמ' 14. "ובבית עולמים חוץ לירושלים הוא חוץ לשלוש מחנות".
7. יערי, מסעות, עמ' 85.
- 7א. Fra niccolo of Poggibonsi, A Voyage Beyond the Sea, Franciscan Press, Jerusalem 1946, עמ' 36.
8. יערי, אגרות ארץ ישראל, תש"ג, עמ' 97.
9. יערי, אגרות, עמ' 135.
10. Ludwig Tschudi, Reyss und Pilgerifahrt Zum heyligen Grab, St. Gallen, 1606, עמ' 236.
11. Denis Possot, Le voyage de la Terre Sainte, Paris 1889, עמ' 184.
12. א. ברנארד פון בריידנבאך (Bernhard von Breydenbach) אצל איש שלום, מסעי נוצרים לארץ ישראל, 1965, עמ' 259. ב. Fratri Pauli Waltheri Guglingensis Itinerarium, Tübingen 1892, עמ' 304.

13. יצחק בן צבי, מסעות ארץ ישראל לר' משה באסולה, תרצ"ח, עמ' 53, 54.
14. ראה א. יצחק בן צבי, מחקרים ומקורות, תשכ"ו, עמ' 25-21. ב. אמנון כהן, יהודי ירושלים במאה השש-עשרה, תשל"ו, עמ' 23, 57, 58, 65, 66. ג. אברהם חיים, ארכיון ועד העדה הספרדית בירושלים, קתדרה 1, תשל"ו, עמ' 168.
15. Relations de Terre Sainte (1533-1534), par Greffin Affagart, Publié par J. Chavaron, Paris 1902. עמ' 113-114.
16. Giovanni Frrancesco Alcarotti, Del Viaggio di Terra Santa, Novara 1596. עמ' 180.
17. Pietro Verniero di Montepeloso, Croniche O Annali Golubovich, Biblioteca Bio-R.P. Fr. א. Bibliografica della Terra Santa – Quaracchi/Firenze 1930-1936. ב. R.P. Fr. עמ' 251. כרך א, עמ' 251. ב. Francisco Jesu Maria de San Juan del Puerto, Patrimonio Seraphico de Tierra Santa, Madrid 1724. עמ' 287. ג. Justinianus de Venetiis, Gesta Dei per Fratres minores in Terra Santa (ed. Marcellino de Civezza), Le Missioni Francescane in Palestina 1892. עמ' 517-518.
18. Graf Albrecht zu Lowenstein, Pilgerfahrt gen Jerusalem 'Reyssbuch', 1670. עמ' 318.
19. Eugène Roger, La Terre Saincte, Paris 1664. עמ' 159.
20. Jean Doubdan, Le voyage de la Terre Sainte, Paris 1666. עמ' 114.
21. Michael Nau, Voyage Nouveau de la Terre Sanite, Paris 1726. עמ' 370.
22. Jean de Thévenot, Relation d'un voyage fait au Levant, paris 1665. עמ' 370.
23. אצלו נאמר 'Sequin', הכוונה למטבע הזהב הוונציאני Zecchino.
24. Jacques Florent Goujon, histoire et Voyage de la Terre Sainte, Lyon 1671. עמ' 211.
25. 'Maidin' – מטבע תורכי.
26. Reizen van Cornelius de Bruyn, Delft 1698. עמ' 292.
27. A Voyage Around the World, by Dr. john Francis Gemelli Careri, London 1704. עמ' 37.
28. François Charles du Rozel, Voyage de Jérusalem et autres Lieux Saints, Paris 1864. עמ' 50.
29. Marino Morene da Maleo, Terra Sancta Nuovamente Illustrata, Piacenza 1669. עמ' 218. כרך א, עמ' 218.
30. P.T. Ignatio von Rheinfeldten, Neue Jerosolymitanische Pilger Fahrt, Augsburg 1694. עמ' 87-88.
31. Lorenz Slisansky, Neue Reiseberchreibung nacher Jerusalem und den heiligen Landte, Leipzig, ca. 1910. עמ' 54. ב. Franz Ferdinand von Trolio, Orientalische Reisebeschreibung, Dresden 1676. עמ' 175. ג. Von der Groben, Orientalische Reise-Beschreibung Marienwerder 1694. עמ' 175. ד. Jacques Goujon, Histoire et voyage de la Terre Sainte, Lyon 1671. ה. Franciscus Caccia, monumentum gloriae Seraphicae Angelicus Maria Myller, Venetiz 1704. עמ' 72. ז. Pietro Antonio de Venezia, Wien 1692...Caccia, peregrinus in Jerusalem, Prag 1729. ח. Balthasar Schmid, Reis Beschreibung, Ulm 1723. עמ' 228.
32. Franciscus Quaresmius, Elucidatio Terrae Sanctae historica theological morals, Antwerpiae 1639. עמ' 334. כרך ב, עמ' 334.
33. Mario Morone de maleo, Terra Santa Nuovamente Illustrata, Piacenza 1669. עמ' 334.

34. א. Angelicus Maria Myller, Peregrinus in Jerusalem, Prag 1729, עמ' 310. ב. Giovanni Mariti, Viaggi per l'isole di Cipro e per la Soria a Palestine, Firenze 1770, כרך ג, עמ' 252.
35. Felix Fabri, Eigentliche beschreibung der hin und vider Fahrt zu dem Heiligen Landt gen Jerusalem... 'Reyssbuch' des Heiligen Landes, Frankfurt 1670, כרך א, עמ' 486.
36. Conrad Heitling, Peregrinus Affectuose per Terram Sanctam et Jerusalem 1713, כרך ב, עמ' 608-609.
37. Titus Tobler, Denkblätter aus Jerusalem, Constanz 1856, עמ' 116.
38. Jean Boucher, Le Bouquet Sacré, ou le voyage de la Terre Sainte, Rouen 1752, עמ' 148.
39. The Travels of John Sanderson in the Levant, London 1946, עמ' 148.
40. Georges Sandys, A Relation of a Journey begun in AD 1610, London 1627, עמ' 148.
41. F.C. Ewald, journal of Missionary Labours in the City of Jerusalem, during the Years 1842-43-44, London 1846, עמ' 207-208.
42. יהושע בן חנניה, מסים ומבני קבורה בישראל, ירושלים, רבעון למחקר ירושלים ותולדותיה, שנה א, חוברת א, תש"ח, עמ' 3.
43. אפרים טובנהויז, בנתיב יחיד, חיפה, תש"ט, עמ' 35.
44. Ludwig August Frankel, 'Nach Jerusalem', Leipzig 1858, כרך ב, עמ' 137.
45. Dr. Bernhard Neumaun, Die heilige Stadt, hamburg 1877, עמ' 193.
46. יודא אהרון סגל וויס, בשערך ירושלים, ירושלים תש"ט, עמ' 76.
47. תבואות הארץ, הוצאת לונץ, ע תצ"ט.
48. Albert M. Haymson, The British Consulate in Jerusalem, London 1939, כרך א, עמ' 143.
49. כנ"ל, עמ' 161-162.
50. Philipp Wolff, Jerusalem, Leipzig 1857, עמ' 231.
51. פנחס בן צבי גראיבסקי, מגנזי ירושלים, ירושלים תר"ץ, חוברת ד, עמ' כד. הפרשה כולה מסוכמת אצל יהושע קניאל, 'מאבקים ארגוניים וכלכליים בין העדות בירושלים במאה הי"ט', פרקים בתולדות היישוב בירושלים, א, עמ' 116-119.
52. זאב וילנאי, ירושלים: העיר העתיקה, כרך ב, עמ' 116-119.